

ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ЛЬВІВСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ імені В. СТЕФАНИКА

Втрати Львівської філії бібліотеки АН УРСР у повоєнний період (1945–1953): матеріали, вивезені зі Львова

Роман Дзюбан

*молодший науковий співробітник науково-дослідного відділу
історичних колекцій ЛННБУ ім. В. Стефаника*

*Розглядаються зміни в організаційній структурі та керівному складі
Львівської філії БАН УРСР у повоєнний період.*

*Зроблено спробу проаналізувати мотиви, які спонукали радянську
державну адміністрацію передати збірки Львівської філії БАН УРСР
Тимчасовому Уряду Національної Єдності Польської республіки у
1946–1947 рр.*

Ключові слова: *Львівська філія БАН УРСР, транспорт, фонди, рукописи, стародруки, матеріали.*

*Structural changes and the changes in the leadership of Lviv branch Library
of Academy of Sciences of Ukrainian SSR in the post-war period are considered.*

*The author try to analyse the reasons which impelled Soviet administration
to give library collections of LBL AS USSR for Temporary government
of national unity of Polish republic in 1946–1947.*

Keywords: *LBL AS USSR, transport, funds, manuscripts, old books, materials.*

Рассматриваются изменения в организационной структуре и руководящем составе Львовского филиала БАН УССР в послевоенный период.

Сделана попытка проанализировать мотивы, побудившие советскую государственную администрацию передать собрания Львовский филиал БАН УССР Временному Правительству Национального Единства Польской республики в 1946–1947 гг.

Ключевые слова: *Львовский филиал БАН УССР, транспорт, фонды, рукописи, старопечатные книги, материалы.*

Наукове дослідження історії Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника було започатковане появою у 1996 р. збірника «документів, фактів, коментарів», який підготувала проф. Л. І. Крушельницька [20]. Відтоді виявлено багато інших, невідомих раніше матеріалів; опубліковано низку різноаспектних статей, декілька авторефератів кандидатських дисертацій, що стосуються цієї тематики, і чотири довідники про архівні фонди. Ознайомлення з ними переконує, що втрати Бібліотеки у повоєнний період (1945–1953) повністю ніким не висвітлювались і не аналізувались, так само як і причини, що до них призвели, та їх наслідки. Очевидно, що лише з досягненням належної ясності у цих питаннях з'явиться чітка перспектива й можливість рухатися вперед, поглиблюючи і нарощуючи достовірні відомості про Бібліотеку, які стануть згодом основою при написанні її повної і правдивої історії, оглядів її окремих фондів тощо.

27 липня 1944 р. німецькі війська залишили Львів. З перших днів нової влади почалося відновлення радянських організаційних структур у всіх сферах життя.

У доповідній записці Комісії ЦК КП(б)У від 14 серпня 1941 р. про заходи щодо відновлення українського культурного життя у Львові та Львівській області, направленої тодішньому першому секретарю ЦК КП(б)У і одночасно Голові Ради Міністрів УРСР Микиті Хрущову, пропонувалось негайно вирішити питання про відновлення роботи Львівської філії Академії наук з філіями інститутів історії, мови й літератури, економіки, а також наукової бібліотеки Академії наук [19, с. 197].

31 липня 1944 р. Представник Президії Академії Наук УРСР у Львові тимчасово довірив обов'язки керівника Львівської філії БАН УРСР відомому мистецтвознавцю Мечиславу Гембаровичу, який під час війни очолював II відділ Держбібліотеки м. Львова (Staatsbibliothek Lemberg). Незабаром Гембарович був обраний дійсним членом Польської Академії наук. 22 серпня Президія АН у Києві своїм розпорядженням призначила директором Львівської філії БАН УРСР відомого історика літератури й письменника, академіка АН УРСР 73-річного Василя Щурата (до виконання службових обов'язків приступив ще 1 серпня 1944 р.). У Бібліотеці саме відбувалися певні зміни в її організаційній структурі.

Фактично ж Бібліотекою керували начальник адміністративного керівництва АН УРСР у Львові Іван Романченко, а також заступник директора бібліотеки з адміністративно-господарських справ Віктор Печенюк (призначений в кінці січня 1945 р.). Згодом Бібліотекою по чергово заопікувалися два заступники директора з наукових питань: Микола Пархоменко (від травня до жовтня 1945 р.) і Павло Гнип (від жовтня 1945 р.) [41, с. 240].

27 квітня 1948 р. помер В. Щурат. Виконувачем його обов'язків до кінця року був П. Гнип. У грудні директором бібліотеки призначено колишнього партизана-орденоносця Антона Одуху.

У серпні 1944 р. Львівська філія БАН УРСР була розділена на два сектори: **українсько-російський** (від 1945 р. офіційно називався також **Сектор I**) — в приміщеннях колишніх бібліотек НТШ і «Народного Дому» (до початку 1947 р. його очолювала Марія Деркач), і **сектор польський** (або **Сектор II**) — в приміщеннях колишніх бібліотек Оссолінських і Баворовських (разом з відділом мистецтва). Керівником польського сектору з 1944 до 1948 р. був М. Гембарович. У 1945 р. створено **єврейський (III) сектор** [41, с. 241], (за іншими даними, він вже існував у серпні 1944 р.) Його керівником призначили д-ра Тадеуша Задерецького, котрий в роки війни працював у II відділі Державної бібліотеки (Staatsbibliothek Lemberg) [31, с. 99-103]. Окрім Задерецького, у відділі було ще четверо працівників, які до кінця 1944 р. виїхали на Захід. Єврейські фонди, перенесені з вул. Різницької, 5, було розміщено у двох місцях: на вул. Оссолінських, 2 (тепер — Стефаніка, 2) та вул. Сикстуській, 14 (тепер — вул. Дорошенка, 14) [4, с. 208]. У 1949 р. сектор припинив своє існування [1, с. 90].

7 травня 1947 р. був відкритий Кабінет Івана Франка, багато праці в організацію якого вклав тодішній завідувач **відділу рукописів** українсько-російського сектору Богдан Барвінський, який не пробув і півроку на цій посаді (звільнений 28 червня 1947 р.). Незабаром рукописний відділ тимчасово очолив Василь Дудник, а 5 січня 1948 р., знову ж таки тимчасово, — М. Гембарович. У 1949 р. завідувачем відділу рукописів призначено Таїсію Козачук [4, с. 211, 214, 215].

У відділі стародруків і раритетів «українсько-руського сектора» (завідувач Євгенія Куркова) був **підвідділ кириличних стародруків**

(очоловав Антін Генсьорський), якому на 1945 р. планувалося «вилучити з магазинів [сховищ] б[увших] бібліотек «Народного Дому», Т-ва ім. Шевченка та Оссолінеум решту кириличних стародруків та перевести їх до магазину підвідділу [26, арк. 187]».

Вивезення збірок з бібліотеки Львівської філії БАН УРСР

У травні 1945 р. М. Гембарович склав історичну довідку про Оссолінеум, де обгрунтував важливість його збірок для польської культури [27, с. 1-11]. Нагадаємо, що саме під керівництвом М. Гембаровича працівники II відділу Державної бібліотеки навесні 1944 р. підготували два транспорти найцінніших рукописів, архівів, актових матеріалів, стародруків тощо, які німецькими ешелонами було вивезено спочатку до Кракова, а потім до Аделіна [41, с. 189-203], звідки в листопаді 1945 р. вони були перевезені до Варшави, а в 1947 р. — до відновленого «Оссолінеуму» у Вроцлав. На ці події вже були відгуки наших дослідників, зокрема С. Костюка, котрий різко негативно оцінив роль М. Гембаровича у вивезенні «цінної літератури і творів мистецтва» під час війни та в повоєнний час [14, с. 245, 246], Л. Головатой: «...у 1944 р. вивезено рукописні збірки бібліотек Оссолінських і Баворовських, в яких знаходились матеріали до історії України, зокрема, неопубліковане листування Богдана Хмельницького» [3, с. 151], Р. Дзюбана [9]. Реєстри цих матеріалів зберігаються у відділі рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника (ф. 9), а також у вроцлавському «Оссолінеумі».

На початку червня 1945 р. від вченого секретаря АН УРСР Євгена Кирилюка до дирекції Львівської філії БАН УРСР надійшла телеграма з вказівкою терміново скласти і надіслати до Києва «для вирішення питання» списки рукописів та раритетних книг видатних польських діячів із фондів Бібліотеки [27, арк. 45-45зв.]. Рішення про передачу Польщі збірок бібліотеки колишнього Оссолінеуму (на той час — складової частини Львівської філії БАН УРСР) в повному об'ємі, очевидно, приймалось у Кремлі. Документальних даних про це поки що не виявлено. Зате збереглися документи, які свідчать, що ініціатива про залишення у Львові українознавчих матеріалів виходила (мабуть, під впливом представників української інтелігенції) безпосередньо від М. Хрущова.

3 червня 1945 р. у бібліотеці почався перепис книжок, рукописів і стародруків для передачі їх Тимчасовому уряду національної єдності Польської республіки. Вже через три місяці приступили до пакування відібраних матеріалів у скрині [33, арк. 52-52зв.].

4 липня 1945 р. заступник Голови Ради Народних Комісарів УРСР*, відомий поет Микола Бажан писав до президента АН УРСР академіка Олександра Богомольця: «Ознайомившись з листуванням Академії Наук УРСР, що надійшло до Раднаркому УРСР від 16/VI – 1945 року за № 150, прошу Вас дати вказівку директорові бібліотеки АН УРСР в м. Львові — академіку Щурату В. Г. вилучити з бібліотеки, для передачі в дар польському народові, рукописи і стародруки польською мовою, за винятком тих з них, що зв'язані з проблемами вивчення історії Західної України та історії всієї України. Потрібно також передати Польщі твори польських письменників-класиків — 75 % кожної назви всіх видань, що знаходяться на складах бібліотеки та друкарні Академії Наук УРСР в м. Львові. Треба скласти відповідні акти і заактовані для передачі книги дбайливо запакувати, підготовивши їх для перевезення» [25, арк. 1].

19 липня 1945 р. газета «Правда Украины» [7], а 20 липня 1945 р. газета «Радянська Україна» опублікували замітки про урочистості в Грюнвальді, в яких наводилася промова про польсько-українську дружбу представника радянської делегації М. Бажана «на святі польського народу» 15 липня. У ній, зокрема, прозвучали й такі слова: «Український народ одностайно схвалив **ініціативу глави уряду України М.С. Хрущова** (виділення наше — Р. Дз.) про передачу польському народові всіх культурних цінностей

* Від 25 березня 1946 р. — Рада Міністрів УРСР. Після захоплення території України німецькими військами державні та партійні органи УРСР були евакуйовані до Москви, де мали своїм центральним осідком комплекс будинків під вісімнадцятим номером на Тверському бульварі. Тут містилися Раднарком з усіма наркоматами і ЦК КП(б)У. Працівники цих установ проживали в гуртожитках на Трубній площі та на площі Радянській. М. Бажан був відомий Й. Сталіну й Л. Берії своїм циклом «Грузинських поезій» та перекладом «Витязя в тигровій Шкурі» Шота Руставелі у 1937 р., за який того ж року став лауреатом Державної премії Грузинської РСР ім. Ш. Руставелі. Цей переклад й досі вважається найкращим з-поміж усіх перекладів поеми. У 1943–1948 рр. М. Бажан — заступник Голови Ради Міністрів УРСР.

Польщі, які перебувають на території радянської України» [36]. Цього ж таки дня, 20 липня, директору Львівського відділу БАН УРСР В. Щуратові О. Богомолець надіслав лист, в якому повідомляв, що надіслані Щуратом списки рукописів та раритетних книг видатних діячів польської культури слід переробити, а також, що всі рукописи та книги, зв'язані з проблемами вивчення історії Західної України та історії всієї України, повинні бути залишені у Львівському відділі Бібліотеки АН УРСР. Списки рукописів та книг для передачі в дар польському народові треба було подати на затвердження Президії АН УРСР не пізніше як 5 серпня [27, арк. 47]. Сам же Богомолець аналогічне розпорядження одержав від Бажана ще 4 липня.

На засіданні Президії АН УРСР 3 серпня 1945 р. з доповіддю «Про відбір культурних цінностей польського народу для передачі їх урядові національної єдності» виступив дійсний член АН УРСР Леонід Булаховський [24, арк. 1].

Наприкінці серпня 1945 р. від вченого секретаря Президії Академії Наук УРСР Петра Погребняка* до Львівської філії БАН УРСР надійшла термінова телеграма: «**за розпорядженням голови раднаркому товариша хрущова** списки книжок і рукописів для передачі польщі повинні бути складені протягом тижня і не пізніше п'ятого вересня надіслані до Києва тчк крім списку раритетних книжок складіть список книжок дев'ятнадцятого двадцятого століття тчк всі списки повині бути завізовані комісією у складі шурата возняка кордуби свінціцького крип'якевича пархоменка тчк на роботу мобілізуйте весь склад співробітників академії тчк негайно надішліть кошторис на оплату роботи комісії співробітників академії належне пакування книжок і рукописів для відправки польшу» [24, арк. 5].

У Києві в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України зберігається машинописна копія постанови Ради Народних Комісарів УРСР № 1673 від 18 жовтня 1945 р. [38, арк. 121-122]. У «Додатку 1» було поміщено «Список культурних цінностей польського народу, які передаються з музеїв і бібліотек України Урядові Польської Республіки». За цим

* Погребняк Петро Степанович (1900–1976) — український вчений-лісівник та ґрунтознавець зі світовим ім'ям. Академік АН УРСР (1948). Віце-президент АН УРСР. Засновник теорії порівняльної екології рослин.

списком Львівський філіал бібліотеки Академії наук УРСР мав передати 50 000 книжок і рукописів*. Голова Ради Народних Комісарів УРСР М. Хрущов повідомив прем'єра Тимчасового уряду Національної Єдності Польської республіки п. Осубка-Моравського: «В ознаменування нашої доброї дружби и взаимопонимания между польским и украинским народом шлем Вам скромный подарок — музейных экспонатов — 577; книг и рукописей — 50 000» [19, с. 304].

1 червня 1946 р. з Києва надійшло розпорядження члена Міжвідомчої Урядової Комісії з відбору культурних цінностей для Польської Республіки Є. Кирилюка про створення комісії з відбору книжок з Львівської Філії Бібліотеки АН УРСР, за яким належало відібрати вже 100 000 книжок [24, арк. 11-18].

5 червня 1946 р. директор бібліотеки В. Щурат, його заступник з господарської частини В. Печенюк та головний бухгалтер І. Демчук підписали два кошториси на висилку до Польщі 150 000 книг, для яких було замовлено 1 400 ящиків. Загальні витрати на їх виготовлення, транспортування, завантаження, розвантаження, перепакування 50 000 книг та зарплату становили 332 600 крб. [24, арк. 22-23].

Постановою Ради Міністрів УРСР від 5 липня 1946 р. Академії наук УРСР було дозволено передати з філіалу бібліотеки Академії у м. Львові Тимчасовому Уряду Національної Єдності Польської Республіки «весь фонд колишньої бібліотеки «Оссолінеум» за винятком книжок, рукописів і архівних матеріалів, що мають безпосереднє відношення до історії, науки, літератури, мистецтва та господарства України ...». Передавалися також експонати з львівських та київських музеїв [19, с. 341-342].

За офіційними даними, загальна кількість переданих Польщі у 1946 р. матеріалів становила **217 450 томів**, з них: друків і часописів XIX–XX ст. 168 877 томів, стародруків — 41 505 томів та 7 068 томів рукописів [21, арк. 14а-22, 26, 27, 35-49]**.

* Документ подаємо за останньою публікацією [40, с. 216-217].

** Однак за звітом Ф. Пайончковського «Ossolineum we Wrocławiu» (від травня до грудня 1947 р.), «два переказані транспорти Оссолінеуму охоплювали 583 скрині, які містили 210 347 томів книжок, в тому числі 42 606 стародруків і 167 737 нових друків, окрім того 7 000 рукописів. У травні привезено до Вроцлава транспорт стародруків і рукописів, які німці евакуювали до Аделіна, звідки вони були перевезені до Бібліотеки Народової у Варшаві» [29, с. 177].

У плані роботи Львівської філії БАН УРСР на 1946 р. передбачалось вислати: до Польщі 50 000 томів, Москви 10 000 томів і до Ужгорода 5 000 томів друкованих видань та виготовити їхній точний реєстр [26, арк. 200]. Стосовно висилки 10 000 книг до Москви, то ще 16 жовтня 1945 р. віце-президент АН СРСР В'ячеслав Волгін звернувся до президента АН УРСР академіка О. Богомольця з листом (нібито проханням, а насправді досить безцеремонною вимогою) про виділення Московській фундаментальній бібліотеці суспільних наук АН СРСР польських видань для відділу «Полоніка». Ось що він писав: «...по имеющимся у нас сведениям в составе Львовской Библиотеки Академии Наук Украины, имеется большое количество книг по гуманитарным наукам на польском языке, часть которых без ущерба для себя Львовская библиотека могла бы передать Фундаментальной библиотеке. Нам известно, что секретарь Львовского Обкома КП(б)У Иван Самойлович Грушевский*, знающий положение вещей, готов поддержать наше предложение по передаче нам небольшого количества книг по интересующим нас вопросам» [13, арк. 11; 20, с. 26-27]. Хоча ці книги й були вислані, проте відділ «Полоніки» так і не було створено [17, с. 452].

Відділ стародруків. Згідно з виробничим планом Е. Куркової відділу стародруків польського сектору (вул. Оссолінських, 2) на березень 1946 р. планувалося скласти картотеку 15 639 стародруків, які за розпорядженням Раднаркому вже були вислані до Польщі [26, арк. 204]. За виробничим звітом від 4 січня 1947 р. відділу стародруків за 1946 р. було «виконано поза планом:

1) на жадання Ради Міністрів УРСР вилучено з магазину стародруків і спаковано в 164 скринях **41 505 стародруків** (виділення наше — *Р. Дз.*);

2) списано в двох примірниках нумеричні списки спакованих палеотипів;

3) зладжено нумеричну картотеку висланих друків» [26, арк. 213].

Перший і другий транспорти. Отже, влітку 1946 р. було вислано **34 458** стародруків, а до кінця року ще вислано **7 047** стародруків, тобто разом **41 505** позицій, що повністю збігається з поданими у звіті цифрами [28, арк. 81].

* Має бути: Грушецький.

За доповідною запискою дирекції Львівської філії БАН від 28 листопада 1946 р. вже було вислано до Польщі:

«Книжок та рукописів 150.069 в 417 ящиках, з чого:

Рукописів 7.068 в 25 ящиках,

Стародруків 34.464 в 79 ящиках,

Нових книжок 108.537 в 313 ящиках.

Приготовлено до висилки в Польщу 67.381 книжок в 165 ящиках, з чого:

Стародруків 7.041 в 36 ящиках,

Нових книжок 60.340 в 129 ящиках».

У документі наголошується, що подальший відбір книжок та рукописів натрапляє на значні труднощі, що все менше й менше можна знайти книжок, які згідно з директивами Президії АН УРСР могли би бути вислані до Польщі. Підкреслюється, що «На окремі труднощі натрапляє підбір періодиків, між якими майже нема таких, які не були би так чи інакше зв'язані з українськими землями і не були би необхідні для їх вивчення» [24, арк. 43]. До кінця року приготовлені книги ще не були відіслані. Серед згаданих 60 340 книг, виданих до 1914 р., було: книг польською мовою — 50 %; книг латинською мовою — 25 %, книг французькою, англійською і німецькою мовами — 25 %. Також було зазначено: «При перевірці комісією не виявлено антирадянських видань. Підбір попередньою комісією зазначеної літератури в кількості 67.381 книг проведено якісно і вона може бути передана в дар польському Урядові» [24, арк. 48].

Третій транспорт. У березні 1947 р. до Польщі була вислана **67 381 книжка в 165 скринях.**

План роботи відділу стародруків Львівської філії БАН УРСР на 1947 р., який підписав директор цієї бібліотеки академік Василь Щурат і його заступник Павло Гнип, передбачав складання вже поіменної картотеки стародруків, вивезених до Польщі [26, арк. 215].

Виробничий план відділу стародруків на п'ятирічку (1946–1950), який підписала 12 грудня 1946 р. Е. Куркова, передбачав: «1) уніфікацію фондів стародруків і збереження їх в будинку при ул. Лисенка, 14. 2) Зладження картотеки вивезених друків до Польщі. [...]» [26, арк. 216]. Отже, планувалася поступова ліквідація відділу стародруків при польському секторі (як і ліквідація польського сектору 1 січня 1947 р. [41, с. 243]). Офіційно

йшлося про «об'єднання відділу стародруків і Музею книги у відділ рідкісної книги». У вересні 1949 р. вже існував **єдиний відділ рідкісної книги**, яким завідувала Е. Куркова [26, арк. 260].

Виробничий звіт Е. Куркової за 1947 р. повідомляє про завершення складання картотеки на 41 505 стародруків, вивезених до Польщі [26, арк. 217].

Звіт відділу стародруків за III квартал 1947 р. повідомляє: «[...] у зв'язку з висилкою стародруків бувш[ої] Б[ібліоте]ки Оссолінських у Польщу закінчено підсумки загальної кількості сигнатур (номерів) стародруків: перед висилкою, номерів висланих — та залишених, що висказується шифрами: з загальної кількості 51.582 стародруків, (приблизно 79 500 томів) вислано 26 109 сигнатур у 39 520 томах, а залишено 25 473 сигнатур у приблизно 40 000 томах. Вик[онала] Є. Т. Куркова. [...]» [26, арк. 221].

Рукописний відділ. Рукописний відділ Бібліотеки Наукового Товариства ім. Шевченка ще на початку німецької окупації Львова (червень 1941 р.) налічував «дві тисячі інвентарних чисел на мільйони одиниць» (тобто, аркушів — *Р. Дз.*) [19, с. 136]. Складався він тоді з основного фонду, що подавався в інвентарі; архіву І. Франка; депозиту (який не облікувався в інвентарі). Фонд у 1939 — першій пол. 1941 р. залишався без змін. М. Деркач склала обліковий реєстр депозитних матеріалів з надходженнями до 1940 р. (недавно опублікований Т. Гуцаленко) — т. зв. «Спис незінвентаризованих рукописів (деPOSITIV) від 1939 р.», який містить 278 позицій. Загальноприйнято вважати, що Львівська філія БАН УРСР організована на базі 84 бібліотек. Зауважимо, що депозитними рукописними матеріалами окремих осіб (котрі власноруч передавали свої збірки, або які надійшли з покинутих помешкань) поповнювався рукописний відділ Бібліотеки (у польському та українському відділі відповідно), а їхніми книжковими зібраннями (переважно від кількох тисяч до кількох десятків тисяч одиниць) поповнювався основний книжковий масив бібліотеки. Таких невеликих бібліотечних збірок надійшло тільки в передвоєнний час близько трьох сотень. Були і більші збірки, які надходили, як у воєнний, так і повоєнний час. Так, уже після війни, 25 жовтня 1945 р., до складу Львівської філії БАН було включено «Центральний василіянський архів і бібліотеку у

Львові» і вже до кінця року було «зібрано разом» василіянський архів та опрацьовано понад 20 000 книжок цієї бібліотеки [5, с. 362].

Слід відзначити, що існувала заборона інвентаризації прибулих у 1939–1940 рр. рукописів і архівів (діяла вже на початку лютого 1940 р.), яка стосувалася і рукописних депозитних фондів бібліотек НТШ і «Оссолінеуму». Кількість таких депозитних надходжень на початок лютого 1940 р. зростає: в українському відділі — з 200 надходжень у збірці НТШ до 500; у польському — з 6 000 до 9 168 [4, с. 186-189]. Слід зауважити, що під час війни деякі з неінвентаризованих фондів повернули їх власникам. Так, «Оссолінеум» повернув матеріали василіанам з Жовкви та Крехова, а НТШ — товариствам «Просвіта», «Сільський господар» та ін. товариствам і приватним особам [4, с. 192].

Як дослідила Галина Сварник, з Бібліотеки НТШ у 1946–1950 рр. вивезли до Києва та Москви кілька партій перемішаних документів. Частину утилізували, і лише невелика кількість повернулася згодом до Львова. Були вилучені всі матеріали, які стосувалися діячів «націоналістичного табору». Дві комісії (перша — 1946 р., друга — 1947 р.), в які входили бригади архівістів з Державного архіву Львівської області, займалися вилученням з рукописного відділу колишньої Бібліотеки НТШ т. зв. архівних матеріалів, тобто архівів установ, товариств, організацій [35, с. 12-13]. Спочатку вилучені матеріали зберігалися в Державному архіві Львівської області (ДАЛО), потім відправлялися до Києва, звідки поверталися до Історичного архіву у Львові. На початку 1950-х рр. до київського Центрального державного історичного архіву УРСР потрапило понад 1 000 справ, частина яких була знищена, решту ж у 1951 р. перевезено до ЦДІА України у Львові [3, с. 156-157]. «Путівник» по архіву подає ці фонди [39]. У рукописному відділі тодішнього українсько-російського сектору Львівської філії БАН УРСР залишилася частина (близько половини — *Р. Дз.*) рукописного фонду Бібліотеки НТШ, переважно особисті архіви і збірки рукописних книг. 29 лютого 1948 р. з ДАЛО до Архівного управління МВС у Києві було передано бібліотеку «Союзу українок» [8, арк. 5].

У листі Президії Академії наук УРСР від 21 вересня 1946 р. до заступника Голови Ради Міністрів УРСР Миколи Бажана про ліквідацію у Львові відділів гуманітарних інститутів Президія вважала за «бажане перевести з Львівської бібліотеки до Бібліотеки

Академії наук у м. Києві значні контингенти книжок та архівних матеріалів» [19, с. 348]. Зокрема, ще в 1945 р., за свідченням Маргарити Кривенко, дирекція Державної публічної бібліотеки Української РСР (директор Юрій Меженко) робила спроби вивезти книгозбірню «Студіону» (150 тис. од.) до Києва [15, с. 254-255; 16, с. 11].

Міністерство Державної Безпеки УРСР у доповідній записці 8 січня 1947 р. інформувало ЦК КП(б)У про те, що в рукописному відділі Львівського філіалу АН УРСР зберігаються цілком таємні документи колишнього Кам'янець-Подільського Жандармського управління про більшовиків, анархістів та есерів. Серед документів про більшовиків були жандармські довідки про В. Леніна, Н. Крупську, В. Плеханова та ін. Були також альбоми з фотографіями та окремі світлини політичних діячів, заарештованих, а також тих, кого розшукувала поліція. Зберігався тут архів відомого на Західній Україні діяча Володимира Старосольського (який був заарештований у 1939 р. й помер на засланні у Казахстані), справи про дії «українських націоналістів» в Лондоні й Парижі у 1918–1920 рр., а також стенограми розмов українських делегацій з іноземними представниками. Були у цьому відділі й секретні документи С. Петлюри, В. Винниченка та ін. «буржуазних націоналістів». Також не забули в записці нагадати, що відділ «возглавляется националистически настроенной Деркач Марией Демьяновной» [19, с. 362-363]. За дорученням ЦК КП(б)У Архівне Управління МВС УРСР перевірило книгосховища колишнього НТШ, і у листі від 13 лютого 1947 р. ЦК КП(б)У до ЦК ВКП(б) — тов. Александрову Г. Ф. повідомлялося: «Среди большого количества рукописей и документов, сосредоточенных в этом хранилище, найдены материалы и переписка М. Грушевского, В. Винниченко, Старосольского, О. Назарука, К. Студинского, А. Крушельницкого, а также ряда других украинских националистических деятелей, контрреволюционных деятелей, контрреволюционных организаций и партий. В материалах и рукописях В. Винниченко обнаружены оригиналы нескольких адресованных ему писем М. Горького» [19, с. 365-366]. Напевно, ці надзвичайно цінні матеріали, які не були впорядковані і знаходились у рукописному відділі НТШ на депозиті [6], потрапили до «Особого архива» біля Москви і про їхню долю ми ще не скоро довідаємося. Можливо, як припускає Т. Гуцаленко (у приватній розмові з автором цих рядків — *Р. Дз.*),

туди ж потрапив архів О. Кисілевської, який забрала Комісія з вивчення історії Великої Вітчизняної війни у 1944 р. з депозиту Бібліотеки НТШ.

З відділу рукописів **українсько-російського сектору** (з колишніх бібліотек Наукового Товариства ім. Шевченка і «Народного Дому» (за німців вони становили III відділ Staatsbibliothek Lemberg)) за розпорядженням ЦК КП(б)У до відділу рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України в Києві (ІУЛ) у 1950 р. були передані особисті архіви письменників Івана Франка, Лесі Українки, Олени Пчілки, Василя Стефаника, Ганни Барвінок, Івана Белея, Олександра Борковського, Сидора Воробкевича, Якова Головацького, Івана Гушалевича, Івана-Омелянвича Левицького, Василя Лукича, Осипа Маковея, Олекси Назаріва, Ярослава Окуневського, Михайла Павлика, Івана Пулюя, Остапа Терлецького, Юрія Федьковича, Андрія Чайковського, Марка Черемшини, Євгенії Ярошинської, Михайла Яцківа, а також частини архівів «Літературно-наукового вістника», «Дзвінка» та ін.* Значна кількість рукописних творів українських літераторів зібрана в архіві «Українсько-руської видавничої спілки», товариства «Руська бесіда»** [12]. У найновішому Путівнику по фондах відділу рукописів Інституту літератури [32] зовсім не згадано про походження всіх цих збірок, й зокрема — найбільшої з них — архіву Івана Франка, який, згідно з останньою волею самого письменника, мав зберігатися у Львові. Це ж стосується і бібліотеки І. Франка, яка зберігається в цьому ж інституті. Ініціатором концентрації рукописної спадщини в рукописному відділі була тодішній завідувач відділу сумнозвісна Марія Грудницька. Детально про це писала Галина Сварник [34, с. 418-422]. Як відзначив

* Слід відзначити, що деякі архівні матеріали рукописного відділу Бібліотеки НТШ уникнули вивезення до Києва і тепер зберігаються у 9 фондів (окремих надходжень) рукописного відділу ЛННБУ ім. В. Стефаника, як, наприклад, частина архіву Старосольських [30, с. 190-192].

** У квітні 1950 р. з Львівської бібліотеки АН УРСР до Комітету в справах мистецтв УРСР для Державного музею театрального мистецтва УРСР, який знаходився у шостому корпусі Києво-Печерської Лаври, було передано збірки афіш театру «Руська Бесіда» (всього 419 афіш в трьох пакетах [22, арк. 80]).

літературознавець Степан Захаркін, це був найвагоміший результат першого етапу централізації матеріалів з українських архівосховищ, внаслідок якої була передана більша частина рукописних фондів Львівської філії Бібліотеки АН УРСР (кол. Бібліотеки НТШ). За його словами: «Передача ця забезпечила регіональну репрезентативність зібрання ІУЛ, яке досі охоплювало літературний процес лише на сході України; але її непродуманий характер завдав непоправних утрат львівським архівним колекціям у цілому і спричинив порушення цілісності монолітних документальних комплексів» [10, с. 6-7].

У Національній науковій бібліотеці ім. В. Вернадського НАН України в Києві є стародруковані та церковні книги; в Інституті рукописів цієї ж бібліотеки — частина архіву редакції «Літературно-наукового вістника». У Центральному державному історичному архіві України в Києві зберігається архів Михайла Грушевського (за «Списом незінвентаризованих рукописів (депозитів) від 1939 р.», позиції № 34-88, № 98-107) [5], Андрія Жука та інші матеріали, які були взяті з депозиту [35, с. 16]. Рукописний відділ **польського сектору** у 1945–1947 рр. втратив понад 80 % рукописів колишнього Оссолінеуму, які були вивезені до Польщі. Про збіднення цього відділу колишній його працівник В. Бандура писав: «Теперішній стан виник внаслідок двох операцій (тобто в часі війни і післявоєнної передачі рукописних матеріалів урядові Польщі — *Р. Дз.*), які повністю окраяли кількість та вплинули на зміну загального характеру колекції. Досить сказати, що з **8 091** записаних в інвентарі одиниць наявних зараз **2 250**[...]. Під час другої операції спричинено розірвання деяких фондів (особистого та родинного характеру) та деяких помилок» [23, арк. 2зв.].

За актом передачі львівських збірок Тимчасовому Уряду Національної Єдності Польської Республіки від 30 липня 1946 р., який опублікував Мацей Матвіюв, було вивезено **7 068** рукописів [40, с. 92].

Втрати єврейського (III) сектору. Перенесені з вул. Різницької, 5 єврейські фонди було розміщено в двох місцях: на вул. Оссолінських, 2 та вул. Сикстуській, 14 (тепер — вул. Дорошенка, 14) [4, с. 208]. Ще до перенесення бібліотечних фондів III сектору приміщення на вул. Різницькій було зайняте транспортною конторою «ТЕК», і бібліотечні фонди довелося поспішно збирати й сортувати. Відчувався брак спеціалістів зі знанням

івриту та східних мов. Штат тоді складався з завідувача Т. Задерецького й двох працівників, яких як неспеціалістів в кінці травня 1946 р. було переведено до інших відділів, натомість прийнято д-ра Яра [4, с. 210]. У звіті керівника відділу за 1945 р. відображено наслідки злочинної діяльності «ТЕК» щодо майна й книжкових фондів, зокрема, знищення майже **п'ятдесяти** стародруків та інкунабул [20, арк. 56-62]. До головного корпусу Львівської філії БАН УРСР (вул. Оссолінських, 2) рукописна збірка також дійшла із втратами **16 одиниць**. Можливо, як припускає Т. Гуцаленко, ці рукописи разом з найціннішими були вивезені зі Львова під кінець війни і продані у США, як це трапилося з іншими єврейськими книгозбірнями, про що писав Т. Задерецький у згаданому звіті. Але це могло трапитися і в повоєнний час [4, с. 210-211].

У квітні 1945 р. з вини Етнографічного музею, який знаходився над бібліотечними приміщеннями на вул. Чарнецького, було залито водою частину неопрацьованих книг відділу комплектування, що були складені в комірці на балконі. Серед цих книг були також єврейські [2, арк. 2-3зв.].

Найбільших втрат єврейський сектор зазнав влітку 1947 р. внаслідок вивезення майже всіх єврейських матеріалів до Києва. Зацікавлення питанням втрат єврейського сектору у повоєнний період виникло ще на початку 1990-х рр. [1, с. 90]. Як відомо, на 1 липня 1947 р., за розпорядженням директора БАН УРСР Юрія Меженка, у Львівському філіалі БАН УРСР було спаковано всі фонди єврейської літератури у 76 ящиках (з них 13 малих, 63 великих). З них 3 ящики мали залишитись у Львові. В призначених для висилки **73 ящиках** містилося **21 952 примірники літератури**, в тому числі **66 манускриптів** і **150 стародруків** «більшої вартості». Як інформував заступник директора Львівського філіалу БАН УРСР П. Гнип, в ящиках, що залишились у бібліотеці, було 2 200 примірників «сучасної єврейської класичної літератури і марксистсько-ленінської літератури на єврейській мові» [20, с. 35]. З колишнього фонду бібліотек єврейської громади зараз у ЛННБУ ім. В. Стефаника зберігається всього 80 рукописних одиниць [1, с. 90]. Якщо брати до уваги, що під час війни німці вивезли бл. 8 000 стародруків і 2 000 рукописів та підручну бібліотеку (15 000 книжок) і знищили інвентарний та картковий каталоги [9, с. 383], тобто майже все, то повоєнне вивезення до Києва

після війни можна трактувати як остаточну «зачистку» фондів Бібліотеки від єврейських матеріалів*.

Акція передачі Польщі безцінних матеріалів з Львівської філії БАН УРСР, як робить висновок Ярослав Федорук, була суто політична. Для Сталіна старовинні рукописи і книжки були одним із засобів цілковитого узалежнення Польщі від СРСР. Тиск на тодішнього директора бібліотеки Василя Щурата відбувався на всіх рівнях — по лінії Львівського обкому КП(б) У і його секретаря І. Грушецького; по лінії Президії АН УРСР, а також дирекції ЦНБ АН УРСР (директор Ю. Меженко) [37, с. 76]. Усі юридичні трансакції здійснювалися через Москву. Українці, які намагалися гальмувати перебіг підготовки матеріалів, тоді взагалі не мали голосу [18, с. 6]. Фондові втрати бібліотеки у повоєнний період можна вважати найбільшими за весь період її існування. Особливо значними були втрати інкунабул та стародруків, які, порівнюючи з втратами німецько-нацистського періоду, можна вважати багатократними. У кілька разів більшими, ніж у період німецької окупації, були втрати рукописних матеріалів. Серед трьох транспортів, які були вислані до Польщі «в дар польському народу», дуже вартісними були збірки необлікованих матеріалів Поторицької Бібліотеки Дідушицьких (як стародруки так і рукописи), включені до Львівської філії БАН УРСР ще перед німецькою окупацією. Особливо цінною серед висланих інкунабул була кирилична Тріодь цвітна, надрукована Швайпльтом Фіолем в Кракові у 1491 р.**

* Для порівняння, за доповідною запискою (приблизні дані — Р. Дз.) парторганізації Львівських установ Академії Наук УРСР Львівському Обкому КП(б)У про втрати культурних цінностей у Львові під час німецької окупації з 11 квітня 1946 р. німці вивезли з українсько-російського сектору: цінних архівів та стародруків (36 ящиків) 6 000 томів, з польського сектору: стародруків XV–XVI ст. 3 200, рукописів — 2 500, цінних документів 2 700, книжок приблизно 40 000, карт, 240 штук, гравюр визначних майстрів 2 400. Всього ж по Львівській філії Бібліотеки АН УРСР за німців було вивезено: 72 000 томів, рукописів 4 500 томів, інших архівних матеріалів (46 ящиків) гравюр 2 400, карт 240 [19, с. 328-329]. Дані ці дуже приблизні і в подальшому уточнювалися дослідниками [9, с. 389-391].

** Нещодавно з фондів Національного музею у Львові ім. А. Шептицького викрали 40 стародруків і серед них примірник фіолівської «Тріоді цвітної» 1491 р. У наш час в світі збереглось лише 79 примірників цієї книги.

1. Банчик Н. Я. Збірка єврейських рукописів у фондах ЛНБ НАН України / Н. Я. Банчик // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України : [зб. наук. пр.]. — Львів, 1994. — Вип. 4. — С. 90-106.
2. Відділ комплектування. Річний звіт про виконання плану (роботи за 1945 р.) // ЛННБУ ім. В. Стефаника. Архів. — Оп. 1, спр. 79. — 3 арк.
3. Головата Л. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. 1940–2005: історичний нарис / Лариса Головата // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника : [зб. наук. пр.]. — Львів, 2005. — Вип. 13. — С. 144-174.
4. Гуцаленко Т. Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України у 1940–1949 рр.: постаті та події / Тетяна Гуцаленко // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника : [зб. наук. пр.]. — Львів, 2005. — Вип. 13. — С. 175-237.
5. Гуцаленко Т. Службовий щоденник А. Петренка 24.IV.1946–16.VIII.1947: перебіг концентрації та розподіл фондів «Центральної василіанської бібліотеки у Львові» / Тетяна Гуцаленко // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника : [зб. наук. пр.]. — Львів, 2006. — Вип. 14. — С. 358-408.
6. Дашкевич Я. Як нищили незнищенне // Дзвін. — 1991. — № 8.
7. Делегация Украинской ССР — на празднестве в Грюнвальде // Правда Украины. — 1945. — 19 июля (№ 142).
8. Державний архів Львівської області. — Ф. Р-368, оп. 1, спр. 71.
9. Дзюбан Р. Втрати культурних цінностей з II відділу Staatsbibliothek Lemberg у 1944 р. / Роман Дзюбан // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника : [зб. наук. пр.]. — Львів, 2008. — Вип. 1 (16). — С. 379-398.
10. Захаркін С. А. Шляхи формування рукописного зібрання Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (1944–1961) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.09 «Літературне джерелознавство і текстологія» / Захаркін Степан Анатолійович ; НАН України, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. — Київ, 2004. — 20 с.
11. Іваник М. Крадіжка на мільйон / М. Іваник, Л. Мельник // Львівська пошта. — 5 серп. (№ 85). — 2010. — С. 1, 4.
12. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ. Відділ рукописів. — Акти за 1950–1953 рр. — Арк. 78-80.
13. Канцелярія. Листування з Радою Народних Комісарів СРСР, Президією АН УРСР про віднесення бібліотеки по зарплаті до першої категорії, про поповнення фондів бібліотеки, 5 лютого 1945 р. — 11 грудня 1945 р. // ЛННБУ ім. В. Стефаника. Архів. — Оп. 1, спр. 78. — 12 арк.

14. *Костюк С.* До історії відділу мистецтва ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України / *Степан Костюк* // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника : [зб. наук. пр.]. — Львів, 2005. — Вип. 13. — С. 238-246.
15. *Кривенко М.* Бібліотека «Студіону» у Львові: переміщення книжкових та рукописних колекцій (1940–1947) / *Маргарита Кривенко* // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника : [зб. наук. пр.]. — Львів, 2005. — Вип. 13. — С. 247-267 : іл.
16. *Кривенко М. О.* Книгозбірня «Студіону» у Львові (1909–1940): історія, сучасний стан фонду : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 27.00.03 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» / *Кривенко Маргарита Олександрівна* ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — Київ, 2010. — 20 с.
17. *Крушельницька Л.* До історії нищення пам'яток української культури / *Лариса Крушельницька* // Записки Наукового товариства імені Шевченка. — Львів, 1994. — Т. ССХХVII : Праці Секції мистецтвознавства. — С. 450-468.
18. *Крушельницька Л.* Збірки Оссолінеума реституції не улягають // Галицька брама (Львів). — 1997. — № 12. — С. 6-7.
19. Культурне життя в Україні : Західні землі : док. і матеріали / НАН України, Ін-т українозн. ім. І. Крип'якевича ; [упоряд.: *Т. Галайчак, О. Луцький, Б. Микитів* та ін.]. — Київ : Наук. думка, 1995. — Т. 1 : 1939–1953. — 750 с. : іл.
20. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України: документи, факти, коментарі / [авт.-упоряд. *Л. І. Крушельницька*]. — Львів, 1996. — 100 с.
21. ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. — Ф. 9, спр. 302.
22. ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. — Ф. 9, спр. 3896/33.
23. ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. — Ф. 9, спр. 3896/14.
24. Матеріали про відбір і передачу культурних цінностей з філіалу бібліотеки ПНР. Протоколи засідання комісії, акти, листування. 9 верес. 1945 — 27 берез. 1947 // ЛННБУ ім. В. Стефаника. Архів. — Оп. 1, спр. 142. — 57 арк.
25. Національна Бібліотека України ім. В. Вернадського. Архів. — Оп. 1, спр. 656.
26. Національний заклад ім. Оссолінських (Вроцлав, Польща). Відділ рукописів (далі НЗіО). — Рук. 17055/II. Sprawozdania i plany pracy działów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie (później Biblioteki Państwowej we Lwowie i Lwowskiej Biblioteki Akademii Nauk Ukrainiejskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej) z lat 1926–1950. — 274 арк.
27. НЗіО. — Рук. 17073/II. Materiały dotyczące sprawy rewindykacji zbiorów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie w latach 1945–1946. — 58 арк.

28. НЗіО. — Рук. 17076 /II. Wykazy zbiorów i akta Oddziału Druków Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie. Ok. 1939–1947. — 90 арк.
29. НЗіО. — Рук. 17157/II. Materiały F. Pajęczkowskiego dotyczące historii i działalności Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie i Wrocławiu. 1928–1967, 474 k.
30. Особисті архівні фонди відділу рукописів: анов. покажч. / НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника ; [уклад.: П. Баб'як, О. Дзьобан, Є. Домбровська, М. Трегуб та ін.]. — 2-ге вид., випр. і допов. — Львів, 1995. — 272 с.
31. Особові справи на звільнених працівників бібліотеки за 1944–1970 рр. на «Ж–3» // ЛННБУ ім. В. Стефаника. Архів. — Оп. 3-ос, спр. 148. — 328 арк.
32. Пугівник по фондах відділу рукописів Інституту літератури / [упоряд.: В. Бурбела, Г. Бурлака, С. Гальченко та ін. ; заг. ред. Г. Бурлаки]. — Київ : Вид. центр «Спадщина», 1999. — 864 с.
33. Річний звіт про роботу філіалу за 1945 р. // ЛННБУ ім. В. Стефаника. Архів. — Оп. 1, спр. 77. — 62 арк.
34. *Сварник Г.* Архів Івана Франка в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України / *Галина Сварник* // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України : [зб. наук. пр.]. — Львів, 2006. — Вип. 14. — С. 409-432.
35. *Сварник Г.* Архівні та рукописні збірки Наукового товариства ім. Шевченка в Національній Бібліотеці у Варшаві : каталог-інформатор / *Галина Сварник*. — Варшава ; Львів ; Нью-Йорк : «Український архів» і Наукове товариство ім. Шевченка, 2005. — 352 с.
36. Святування в Грюнвальді // Радянська Україна. — 1945. — 20 лип. (№ 143).
37. *Федорук Я.* Рукописи Мартина Голінського — археографічна пам'ятка середини XVII століття / *Ярослав Федорук* // Український археографічний щорічник : Український археографічний збірник. — Київ ; Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 2004. — Т. 11/12. — С. 37-87. — (Нова серія ; вип. 8/9).
38. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОУ). — Ф. 2, оп. 7, п. 3, док. 2147.
39. Центральний державний історичний архів України, м. Львів : пугівник. — Львів ; Перемишль, 2003. — 492 с. : іл.
40. *Matwijów M.* Walka o lwowskie dobra kultury w latach 1945–1948 / *Maciej Matwijów*. — Wrocław : T-wo Przyjaciół Ossolineum, 1996. — 336 s.
41. *Matwijów M.* Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1939–1946 / *Maciej Matwijów*. — Wrocław : T-wo Przyjaciół Ossolineum, 2003. — 350 s. : il.